

TARIX FANINI O'QITISHDA INTERAKTIV METODLAR ORQALI O'QUVCHILARNING TARIXIY TAFAKKURI VA FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH

РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И АКТИВНО- СТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ ПОСРЕД- СТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

DEVELOPING STUDENTS' HISTORICAL THINKING AND ENGAGEMENT THROUGH INTERACTIVE METHODS IN TEACHING HISTORY

ODILOVA MALOXAT RASULJON QIZI.

“University of business and science” Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarix fanini o'qitishda interaktiv metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarning tarixiy tafakkuri va o'quv faolligini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. An'anaviy, o'qituvchi markazli ta'limning cheklovlari hamda o'quvchini faol subyektga aylantiruvchi interaktiv yondashuvning ustunliklari ko'rsatib beriladi. J. Dyui, L.S. Vigotskiy, S. Vaynberg, P. Seyksas kabi olimlarning g'oyalari hamda faol va hamkorlikdagi ta'lim, tanqidiy tafakkur konsepsiyalari nazariy baza sifatida ko'rib chiqiladi. Har bir nazariy manba muallif tomonidan tarix darsi amaliyotiga tatbiq nuqtai nazaridan tahliliy izohlanadi va shu asosda interaktiv metodlarni qo'llashning metodik tamoyillari ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: tarix o'qitish metodikasi, interaktiv metodlar, faol ta'lim, hamkorlikdagi ta'lim, tarixiy tafakkur, tanqidiy tafakkur, munozara, rolli o'yin, keys-stadi, umumiy o'rta ta'lim.

Abstract. This article analyzes the pedagogical foundations for developing students' historical thinking and learning activity through the use of interactive methods in teaching history. It demonstrates the limitations of traditional teacher-centered instruction and the advantages of an interactive approach that transforms the student into an active subject. The ideas of J. Dewey, L. Vygotsky, S. Wineburg, and P. Seixas, as well as the concepts of active and cooperative learning and critical thinking, are examined as a theoretical basis. The author provides analytical commentary on each theoretical source from the standpoint of its application to history-lesson practice, and on this basis proposes methodological principles for using interactive methods.

Keywords: history teaching methodology, interactive methods, active learning, cooperative learning, historical thinking, critical thinking, debate, role-play, case study, general secondary education.

Аннотация. В статье анализируются педагогические основы развития исторического мышления и учебной активности учащихся посредством использования интерактивных методов в обучении истории. Показаны ограничения традиционного обучения, ориентированного на учителя, и преимущества интерактивного подхода, превращающего учащегося в активного субъекта. В качестве теоретической базы рассматриваются идеи Дж. Дьюи, Л.С. Выготского, С. Вайнбурга, П. Сейкаса, а также концепции активного и кооперативного обучения и критического мышления. Автор сопровождает каждый теоретический источник аналитическим комментарием с точки зрения его применения на уроке истории и на этой основе выдвигает методические принципы использования интерактивных методов.

Ключевые слова: методика преподавания истории, интерактивные методы, активное обучение, кооперативное обучение, историческое мышление, критическое мышление, дискуссия, ролевая игра, кейс-стади, общее среднее образование.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim siyosatining ustuvor maqsadi o'quvchida tayyor bilimlar yig'indisini emas, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va baholash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan «Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi»da o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish hamda respublikaning PISA xalqaro baholash dasturi reytingida ilg'or 30 mamlakat qatoriga kirishi strategik vazifa sifatida belgilangan [1]. PISA dasturi aynan o'quvchining matni tahlil qilish, dalillarni baholash va xulosa chiqarish darajasini o'lchaydi; faktlarni yodlashga asoslangan an'anaviy metodlar esa bunday natijani ta'minlay olmaydi. Demak, mazkur normativ maqsad tarix darsida interaktiv metodlarni qo'llashni shunchaki pedagogik tanlov emas, balki strategik zarurat darajasiga ko'taradi. Tarix fani bunda ayniqsa katta imkoniyatga ega, chunki uning mazmuni — bahsli talqinlar, manbalar va sabab-oqibat bog'lanishlari — tabiatan tahliliy faoliyatni taqozo etadi. Maqolaning maqsadi — tarix fanini o'qitishda interaktiv metodlar orqali o'quvchilarning tarixiy tafakkuri va o'quv faolligini rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish va metodik tamoyillarni asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari: interaktiv ta'limning nazariy ildizlarini aniqlash; ushbu g'oyalarni tarix darsi amaliyotiga tatbiq imkoniyatlarini baholash; samarali qo'llashning metodik tamoyillarini ishlab chiqish. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va pedagogik kuzatuv metodlari qo'llanildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI Interaktiv ta'limning falsafiy ildizi J. Dyuning tajribaga asoslangan ta'lim konsepsiyasiga borib taqaladi. U bilim faol tajriba va uning ustidan mulohaza yuritish orqali shakllanishini, ta'lim esa o'quvchining real faoliyatiga tayanishi kerakligini ta'kidlagan [2]. Dyuning «ish orqali o'rganish» tamoyilini tarix darsiga ko'chirsak,

o'quvchi tarixni tinglovchi sifatida emas, balki uni qayta tiklovchi va talqin qiluvchi sifatida o'rganishi kerak degan xulosaga kelamiz. Masalan, tarixiy hujjat ustida ishlash yoki voqeani sahnalashtirish — bu Dyui nazarda tutgan «tajriba»ning aniq darsdagi ko'rinishidir. Fikrimizcha, interaktiv metodning samarasi aynan shu tajriba sifatli mulohaza bilan yakunlanganda yuzaga keladi.

L.S. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi va «yaqin rivojlanish zonasi» konsepsiyasiga ko'ra, o'quvchining intellektual rivojlanishi individual emas, balki o'qituvchi va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi muloqot jarayonida ro'y beradi: o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan, lekin yordam bilan uddalaydigan vazifalar zonasi mavjud [3]. Bu nazariya guruhli munozara, «jigsaw», juftlikda tahlil kabi hamkorlikdagi interaktiv metodlarning ilmiy asosini beradi. Bizning nazarimizda, tarix darsida murakkab manbani avval guruhda, o'qituvchi yo'naltiruvchi tahlil qilib, so'ng o'quvchiga mustaqil topshirish — yaqin rivojlanish zonasi tamoyilining bevosita amaliy qo'llanilishidir. Shu sababli interaktiv metod tasodifiy guruhlash emas, balki rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi maqsadli vosita bo'lishi lozim. C. Bonuell va J. Ayson faol ta'limni «o'quvchilar biror narsani bajaradigan va bajarayotgan ishlari ustida fikr yuritadigan» jarayon sifatida ta'riflab, shunchaki tinglashdan farqli o'laroq, uning kognitiv jalb etilishga asoslanishini ko'rsatadi [4]. Bu ta'rif muhim chegarani belgilaydi: har qanday harakat ham faol ta'lim emas. Tahlilimizcha, tarix darsida o'quvchilarni shunchaki band qiladigan, lekin tafakkurni ishga solmaydigan «soxta faollik» (masalan, maqsadsiz ko'chirma yoki bezakli taqdimot) interaktiv metodning mohiyatiga zid. Demak, har bir interaktiv topshiriq aniq kognitiv vazifa — tahlil, taqqoslash yoki baholashni — o'z ichiga olishi shart. D. Jonson va R. Jonsonning hamkorlikdagi ta'lim nazariyasi guruh ishining samarasi ijobiy o'zaro bog'liqlik, individual javobgarlik va to'g'ri tashkil etilgan o'zaro ta'sirga bog'liqligini asoslaydi [5]. Bu g'oya

amaliyotdagi keng tarqalgan xatoni — guruh ishi tashkil etilsa-da, faqat bir-ikki o'quvchi ishlab, qolganlari chetda qolishini — bartaraf etish yo'lini ko'rsatadi. Fikrimizcha, tarixiy munozara yoki rolli o'yin loyihalananayotganda har bir o'quvchiga aniq rol va shaxsiy javobgarlik berilishi (masalan, «prokuror», «advokat», «guvoh» yoki manbaning muayyan jihati bo'yicha mas'ul) metodning samarasini hal qiladi.

Tarix ta'limining o'ziga xosligi nuqtai nazaridan S. Vaynberg «tarixiy tafakkur» tabiiy ravishda shakllanmasligini, u maxsus o'rgatiladigan, markazida birlamchi manbani tanqidiy o'qish turadigan ko'nikma ekanligini asoslab bergan [6]. Bu — bizning yondashuvimiz uchun kalit g'oya: tarix darsidagi interaktiv metod umumiy «faollik» uchun emas, balki aynan tarixiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Tahlilimizcha, manbasiz o'tkazilgan munozara yoki o'yin tarixiy emas, balki shunchaki ritorik mashqqa aylanib qolishi mumkin. Shuning uchun har bir interaktiv topshiriq markazida tarixiy manba va uni tahlil qilish vazifasi turishi lozim. P. Seyksas va T. Morton tarixiy tafakkurni oltita asosiy tushuncha orqali tizimlashtirgan: tarixiy ahamiyat, dalil (manba), o'zgaruvchanlik va davomiylik, sabab va oqibat, tarixiy nuqtai nazar hamda axloqiy o'lcham [7]. Bizning nazarimizda, bu oltita tushuncha interaktiv topshiriqlarni loyihalashning aniq mezoniy asosini beradi: munozarani «sabab va oqibat» yoki «tarixiy nuqtai nazar» tushunchasi atrofida qurish, keys-stadini «axloqiy o'lcham» bo'yicha tashkil etish mumkin. Shu tariqa metod mavhum «qiziqarli faoliyat» bo'lib qolmay, fanga xos aniq tafakkur ko'nikmasini maqsadli rivojlantiradi. R. Pol va L. Elder tanqidiy tafakkurni fikrlashni mantiqiy mezonlar asosida ongli boshqarish, dalillarni baholash va asoslangan xulosaga kelish qobiliyati sifatida ta'riflaydi [8]. Tahlilimizcha, munozara, keys-stadi va rolli o'yin kabi interaktiv metodlar — tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi «vosita», uni baholash mezoni esa ishtirok faolligi emas, balki dalil sifati va mulohaza

mantiqidir. Shu sababli o'qituvchi interaktiv darsni baholashda «kim ko'p gapirdi» emas, «kim dalilga asoslandi» tamoyiliga tayanishi kerak. Bu yondashuv interaktiv metodni o'yin-kulgidan ilmiy-tahliliy faoliyatga aylantiradi.

MUHOKAMA. Tadqiqotda o'rganilgan nazariy manbalarning qiyosiy tahlili interaktiv metodlarning tarix ta'limidagi o'rni haqida yaxlit xulosa chiqarish imkonini beradi. Asosiy g'oya shundan iboratki, interaktiv metodning pedagogik qiymati uning tashqi shakli yoki «jonliligi» bilan emas, balki o'quvchini qanchalik chuqur kognitiv va tarixiy-tahliliy faoliyatga undashi bilan belgilanadi. An'anaviy, o'qituvchi markazli dars o'quvchini tinglovchi-ijrochi mavqeida qoldirsa, interaktiv yondashuv uni bilimni faol qayta ishlovchi va talqin qiluvchi subyektga aylantiradi. Aynan shu o'tish — passiv qabuldan faol tafakkurga — interaktiv metodlarning bosh afzalligidir. Tahlil shuni ko'rsatadiki, tarix darsida interaktiv metodning samarasi ikki shartning birikuviga bog'liq. Birinchisi — umumdidaktik shart: J. Dyui va L.S. Vigotskiy ko'rsatganidek, o'rganish real faoliyat va ijtimoiy muloqot orqali kechishi kerak; demak, munozara, rolli o'yin yoki keys-stadi o'quvchini haqiqiy fikrlash faoliyatiga jalb etishi shart. Ikkinchisi — fanga xos shart: S. Vaynberg va P. Seyksas asoslaganidek, tarix darsidagi faollik aniq maqsadga — tarixiy tafakkurni shakllantirishga — yo'naltirilmasa, u shunchaki ritorik mashqqa aylanadi. Shu sababli, fikrimizcha, har bir interaktiv topshiriqning markazida tarixiy manba va uni tahlil qilish vazifasi turishi, topshiriq esa Seyksasning oltita tushunchasidan biri (sabab va oqibat, tarixiy nuqtai nazar va boshqalar) atrofida qurilishi maqsadga muvofiq. Masalan, «tarixiy shaxs sudi» rolli o'yinida o'quvchilar dalil to'plash, raqib nuqtai nazarini tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish orqali bir vaqtning o'zida ham faollik, ham tarixiy-tanqidiy tafakkurni namoyon etadilar.

Muhim metodik masala — interaktiv darsda o'qituvchining roli. C. Bonuell va J. Aysonning «har qanday harakat ham faol ta'lim emas»

tamoyilidan kelib chiqib, o'qituvchi avtoritar axborot manbayidan o'quvchilarning izlanishini yo'naltiruvchi fasilitatorga aylanishi lozim. Aks holda dars «soxta faollik» — tashqi jihatdan jonli, ammo tafakkurni ishga solmaydigan faoliyat — bilan cheklanib qolishi mumkin. D. Jonson va R. Jonsonning hamkorlikdagi ta'lim nazariyasi bu xavfning oldini olish vositasini beradi: har bir o'quvchiga aniq rol va shaxsiy javobgarlik berilishi guruh ishidagi nafaollikni bartaraf etadi. Shu mulohazalar asosida ilgari surilgan beshta metodik tamoyil — aniq kognitiv vazifa, manba markazliligi, shaxsiy javobgarlik, dalilga asoslangan baholash va reflektiv yakun — interaktiv metodni tasodifiy faollikdan maqsadli, fanga xos jarayonga aylantiruvchi yaxlit tizimni tashkil etadi. Mazkur yondashuvning nazariy ahamiyati shundaki, u interaktiv metodlarni umumiy «zamonaviy usul» sifatida emas, balki tarix faniga xos tafakkur ko'nikmasini rivojlantiruvchi maqsadli vosita sifatida asoslaydi. Ayni paytda uning amaliyotga joriy etilishi bir qator shartlarni talab qiladi: o'qituvchining tegishli metodik tayyorgarligi, dars vaqtini oqilona taqsimlash hamda baholashning yangi — dalil va mulohaza sifatiga qaratilgan — mezonlarini ishlab chiqish. Ushbu tamoyillarning amaldagi samaradorligini son jihatdan baholash esa keyingi tadqiqotlarda maxsus pedagogik tajriba-sinov orqali o'rganilishi lozim bo'lgan masaladir.

XULOSA. O'tkazilgan nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, tarix fanini o'qitishda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchini passiv tinglovchidan faol, mustaqil fikrlovchi subyektga aylantirishning samarali yo'lidir. Biroq interaktiv metodning pedagogik qiymati uning tashqi «jonliligi» bilan emas, balki o'quvchini qanchalik chuqur kognitiv va tarixiy-tahliliy faoliyatga jalb etishi bilan o'lchanadi. J. Dyui, L.S. Vigotskiy, faol va hamkorlikdagi ta'lim nazariyalari metodning umumdidaktik asosini bersa, S. Vaynberg va P. Seyksasning g'oyalari unga tarix faniga xos aniq mazmun va maqsad — tarixiy tafakkurni shakllantirish — bag'ishlaydi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: tarix o'qituvchilari uchun manbaga asoslangan interaktiv topshiriqlar loyihalash bo'yicha maqsadli malaka oshirish kurslarini tashkil etish; darslik va metodik qo'llanmalarni tayyor interaktiv topshiriq namunalari bilan boyitish; interaktiv darsni baholashning dalil va mulohaza sifatiga asoslangan mezonlarini ishlab chiqish. Tadqiqotning istiqbolli yo'nalishi sifatida taklif etilgan metodik tamoyillarni tajriba-sinov orqali empirik tekshirish hamda ularning o'quvchilarning yosh xususiyatlariga ko'ra differensiallashuvini o'rganish belgilanadi. Mazkur yondashuvlarning amaliyotga tatbiqi O'zbekistonda tarix ta'limi sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi» Farmoni. 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son // Lex.uz – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938. – 116 p.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
4. Bonwell C. C., Eison J. A. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom // ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. – Washington, D.C.: The George Washington University, 1991. – 121 p.
5. Johnson D. W., Johnson R. T. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. 5th ed. – Boston: Allyn & Bacon, 1999. – 320 p.
6. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. – Philadelphia: Temple University Press, 2001. – 255 p.
7. Seixas P., Morton T. The Big Six Historical Thinking Concepts. – Toronto: Nelson Education, 2013. – 218 p.
8. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. – Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking, 2006. – 48 p.